

РАДОЈЕ ФЕМИЋ

**ЖАРКО КОМАНИН – ПОЕТИКА,
ТЕКСТОВИ, КОНТЕКСТ**

2023.

САДРЖАЈ

Ријеч захвалности	5
1. Увод	7
2. Ка конституисању поетике	13
2.1. Аутопоетика: разговори, бесједе, интервјуи	13
2.2. Позоришна критика	25
3. Књижевно дјело Жарка Команина	34
3.1. Дrame	34
3.1.1. Реинтерпретација библијске мисли: <i>Пророк</i>	34
3.1.2. Идеологија као трагедија: <i>Пелиново (Људско месо)</i>	48
3.1.3. Антички мотив у новом руху: <i>Огњиште</i>	62
3.1.4. Историјски усуд раслојавања: <i>Вожд Карађорђе и кнез Милош</i>	77
3.2. Приповијетке	89
3.2.1. Новелистичке контуре: <i>Закопано и откопано</i>	89
3.3. Романи	118
3.3.1. Све гони човјека са земље: <i>Колијевка</i> као симболичка ризница	118
3.3.2. Виталност архетипа – Каин и Авелъ су вјечни: <i>Костанићи</i>	133
3.3.3. Књига о унутрашњем бездану лика: <i>Провалије</i>	148
3.3.4. Тоталитаристичко лице утопије: <i>Преступна година</i>	163
3.3.5. Хроника поражених: <i>Господ над војскама</i>	179
3.3.6. Трагање за сопством: <i>Ако те заборавим, мој оче</i>	200
3.3.7. Пелиново као судбинска детерминанта: <i>Љетопис вјечности</i>	215
4. Закључак	226
5. Литература	235
Биографија аутора	245

Ријеч захвалности

Ова књига настаје као прерађени текст докторске дисертације која је под називом „Књижевно дјело Жарка Команина – текстови, поетика, контекст“, одбрањена на Филозофском факултету у Новом Саду, 28. децембра 2021. године, пред Комисијом коју су чинили: проф. др Оливера Радуловић – председник, проф. др Лидија Томић – члан и проф. др Драган Станић – ментор.

Аутор дугује дубоку захвалност члановима Комисије који су сугестијама дали допринос уобличењу коначне форме истраживања које је преточено у књигу. Драгоцјени савјетодавни приступ проф. др Оливере Радуловић условио је посвећивање знатније истраживачке пажње релацији анализираних умјетничког дјела према универзалним токовима свјетске књижевности. Немјерљива подршка и покровитељство проф. др Лидије Томић пресудно су утицали на ауторово опредјељење за конкретну научно-истраживачку активност, чиме ово академско прегнуће, између осталог, има карактер скромног ученичког духовног ударја. Континуирано, благонаклоно и посвећено менторство проф. др Драгана Станића разлог је трајне ауторове захвалности, уобличене колико задовољством због успјешно окончаног дјела, толико и опомињућом неопходношћу даљег учења и усавршавања.

Присну захвалност на истрајној подршци аутор исказује и члановима породице: супрузи Ивани, сину Виду, родитељима Томиславу и Стојанки и брату Радовану!

1. УВОД

Српска књижевност друге половине 20. вијека уобличавала се у специфичном контексту који је умногоме одређен значајним друштвеноисторијским промјенама. Преовлађујући концепт литературе одмах после Другог свјетског рата био је заснован на идеолошком схватању, према коме је књижевноумјетничка визија требало да буде потчињена захтјевима политичке збиље, у којој је апсолутизован материјалистички доживљај историјске стварности. Из тематских и идеолошких ограничења литературе произлазила су и друга, која су се односила на приступ, технику, стил и форму књижевног дјела.

Ослобађање од грубог свођења на пропагандни механизам имплицитно остварују утицајнији писци, који су и сами углавном припадали НОП-у, што им је и давало легитимитет проблематизовања новоуспостављених књижевних канона. У том смислу, издвајају се Михаило Лалић с романом *Свадба* (1950), Добрица Ћосић с романом *Далеко је сунце* (1951), Оскар Давичо с романом *Песма* (1952), као и Бранко Ћопић с романом *Пролом* (1952). Изградњи новог модела књижевности доприносе и живе полемике између носилаца конзервативних и модерних схватања литературе, концентрисаних око часописа *Савременик* и *Дело* средином педесетих година.

У назначеном литерарном амбијенту, у књижевности се јавља Жарко Команин, приповијетком *Бјегунац*, која је објављена у листу *Студент* 15. октобра 1956. године. Садржај ове приповијетке био је у складу с успостављеним моделом литературе о побједницима. Књижевни јунак његове приповијетке, као припадник НОБ-а, притиснут дилемама о потенцијалном моралном сагрешењу извршава самоубиство, али се и (само)дефинише као морални побједник. Каснијим књижевним текстовима Команин прави радикалан отклон у односу на стваралачку иницијацију. О томе свједоче његова каснија дјела: *Пророк*, драма, Београд, 1969; *Пелиново*, драма, Београд, 1972; *Огњиште*, драма, Београд, 1973; *Колијевка*, роман, Београд, 1976, 1977, 1982, 1991, 1992, 1994; *Костанићи*, роман, Београд, 1978, 1991; *Провалије*, роман, Београд, 1979, 1989; *Преступна година*, роман, Београд, 1982, 1983, 1991, 1994; *Тимочка буна*, драма, Зајечар, 1983; *Вожд Карађорђе и кнез Милош*, драма, Београд, 1994; *Господ над војскама*, роман, Београд, 1995, 2001; *Годо је дошао по своје*, драма, Београд, 2002; *Закопано и откопано*, приче и објашњења, Београд, 2002; *Ако те заборавим, мој оче*, роман, Београд, 2005; *Љетопис вјечности*, роман, Београд, 2009.

Иако се развио, стварао и дјеловао у београдском књижевном миљеу, Жарко Команин остао је тематски усмјерен на простор Црне Горе, са којег је поникао. Рођен је 03. децембра 1935. године, у селу Дреновштица, срез Никшић, у учитељској породици. Основну школу завршио је у родном мјесту, гимназију у Никшићу, а Филозофски факултет у Београду. Десет година (1964–1974) дјеловао је као позоришни критичар у листу *Вечерње новости*, а преко двадесет година (1976–2001) као драматург у Народном позоришту у Београду. Дrame су му извођене у скоро свим позориштима српског језичког подручја. Дјела су му преведена на више страних језика. Умро је у Београду, 2010. године.

Сижејну окосницу Команинових књига представљају догађаји из Другог свјетског рата и послератних година на тлу Црне Горе. Умјесто доминирајућих описа народноослободилачке борбе, Команинов приповједач освјетљава тамну страну рата, оличену у грађанским и породичним диобама и сукобима који имају крајње деструктиван исход по биолошку и духовну егзистенцију. Команиново књижевно дјело афирмише концепт праслика, због чега се животна судбина његових књижевних јунака дочарава као неодгонетнута циклична појава завичајног поднебља: својом деструктивношћу поднебље апсорбује и уништава психолошки и етички интегритет појединца, породице, па и етноса у цјелини.

Имагинарни завичајни топоними – Пелиново и Црњиш, представљају поприште идеолошких и војних сукобљавања најближих сродника, који оданост догми надређују неписаним законима породичне оданости. Растакање породичног спокоја, уприличено мотивом диоба, резултује трагичним последицама, које захватају и побједнике и поражене, изједначавајући их у трагизму. Диобе су у Команиновом дјелу обликоване на више нивоа, али мијешање митских и историјских слојева може да се сведе на основно тематско и симболичко језгро – илустрацију библијске приче о братоубиству. Предмет ове докторске дисертације јесте систематична анализа Команинових књижевних дјела и цјеловито сагледавање његове ауторске поетике, кроз синтетизовано тумачење његових драма, прозе, али и критичких и аутопоетичких текстова.

Књижевно дјело Жарка Команина ситуирано је у контекст послератне српске књижевности као престижно, нарочито у домену драмског стваралаштва. Његова ауторска поетика, у том смислу, пореди се с најзначајнијим ствараоцима овог времена, попут Александра Поповића и Душана Ковачевића. За разлику од поменутих, чије је драмско стваралаштво препознато по наглашеном антитрадиционализму, књижевна историја Команина дефинише на другачији начин. Јован Деретић наглашава Команинов однос према традицији, с нагласком на судбинском и трагичном, у драмској трилогији (*Пророк*, 1970; *Пелиново*, 1972; *Огњиште*, 1973), тематски везаној за

завичајни, црногорски простор, а у истим оквирима и на истим претпоставкама настали су и његови романи.

Будући да је Команинова поетика заснована за полижанровском искуству, његово прозно књижевно дјело по естетским мјерилима не заостаје за драмским, због чега је од нарочитог значаја ваљана књижевнокритичка обрада овог опуса, којом би се остварило и превредновање цјелокупног књижевног дјела. Јован Делић примјећује да је „његов статус у критици, у српској књижевности и култури био испод нивоа његова дјела.“¹ Тиме се мотивише наглашено интересовање за укупност Команиновог дјела, које „изгледа данас вредније и цјеловитије него јуче. Оно носи печат свога времена: идеолошки сукоби, братоубиства, страдање због лажних идеала, злочини у име лажних вриједности које су проглашаване за врхунске.“²

Ново, помно читање заслужују Команинове драме, управо због проширења могућности жанра, чија је изражајност проблематизована у доба доминације постмодернистичког књижевног експеримента. Команинова лојалност захтјевима аристотелијанског театра учинила је да његово дјело буде јединствено по тематици у свом времену. „Команин је испробао могућност трагедије у времену сумњивих вриједности“³, сматра Јован Делић. Топос трагичког, у античком кључу поимања, у његовој драми остаје „битан начин коришћења драмске грађе и основни принцип њеног тематско-мотивског обликовања. У функцији је развијања дијалога који се обликују архаичном реторичношћу својственој пишчевом завичајном ареалу“⁴, како истиче Благота Мркајић. Узвишена слика свијета у Команиновом дјелу конституише се због тога што је „пад јунака у Команиновој драми дубок, при чему, аутор не даје фаталистичку визију постојања. Чини се да он фокусира тему злог времена и да, у односу на њега, у историјским околностима, трага за унутрашњом перспективом угроженог човјека“⁵, истиче проф. Лидија Томић.

Заједничко својство његовим драмама и романима јесте сукоб, интерни – у човјековом бићу и екстерни – са свијетом, који је инициран трагичким неспоразумом између идеолошког наратива и наслијеђеног духовног и обичајног миљеа. „Ма колико обиљежени идеологијом и несрећама свога времена, ови романи причају вјечну причу о прабиблијском сукобу међу

1 Јован Делић, „Печат дневног и печат вјечног“, у: *Ако те заборавим, мој оче*: зборник радова о књижевном делу Жарка Команина, уредник: Јован Делић, Orpheus, Нови Сад, 2011, стр. 7.

2 Исто, стр. 7.

3 Исто, стр. 7.

4 Благота Мркајић, „Трагично у драми *Оињишће* Жарка Команина“, у: *Ако те заборавим, мој оче*: зборник радова о књижевном делу Жарка Команина, уредник: Јован Делић, Orpheus, Нови Сад, 2011, стр. 43.

5 Лидија Томић, „О драми *Пелиново* Жарка Команина“, у: *Ако те заборавим, мој оче*: зборник радова о књижевном делу Жарка Команина, уредник: Јован Делић, Orpheus, Нови Сад, 2011, стр. 62–63.

браћом, о архетипу породице, односу отац–син, о мајци удовици и сирочету које расте програмирано идеолошки против оца, а касније побуњено, освијешћено, зароњено у стид и искупљење⁶ – закључује Јован Делић.

Вреднујући Команинове романе, књижевна критика нарочито истиче његову аутентичност, тврдећи да се писац „потврдио као један од најиндивидуалнијих савремених српских прозних писаца, који у успешном наративном прожимању историје, морала и праштања, поезије, истине и духовности бесумње остварује веома високу меру књижевног казивања“⁷, како је примијетио Марко Неђић.

У својим аутопоетичким исказима писац Жарко Команин наглашава како је, још од својих књижевних почетака био „хтио – не хтио, острво“. На тај начин сугерисана је његова дистанцираност у односу на доминирајуће стваралачке тежње и поетичко–стилску помодност, својствену динамичном књижевном животу послератног југословенског простора. То је, несумњиво, имало значајан одраз на рецепцију његовог књижевног дјела. Команин је, опсесивно заокупљен раним животним сензацијама, у својим драмским и прозним дјелима исписивао поетизовану хронику властитог завичаја, одгонетајући неразумљиве пориве јунака, обременених искуством снажне идеологизације.

Почињући стваралачки пут скромно, као позоришни критичар, Команин је, тумачећи и вреднујући друга уметничка остварења назначио поетичке императиве који су отјелотворени у његовим драмским, а потом и у прозним текстовима. О високоетичном разумијевању литературе свједочи и чињеница да је писац, након што је почео да пише драме, престао да објављује критике, сматрајући проблематичним да, у исти мах, у књижевном животу дјелује као позоришни стваралац и критичар. Када је, осим драмских, почео да објављује и прозна дјела, њему је, управо због тога, „било готово онемогућено равноправно место поред таквих харизматичних личности какви су у том времену били Миодраг Булатовић, Данило Киш, Мирко Ковач, Борислав Пекић, Слободан Селенић, Бранимир Шћепановић, Живојин Павловић и други. Иако је Команинова *Колијевка* уносила неке од важних поетичких новина у тадашњу српску прозу, или их потврђивала на најбољи начин, иако су се у тренутку њеног изласка о њој позитивно огласили старији писци (Меша Селимовић, Добрица Ћосић, Бранко Ћопић, Душан Матић) који су осетили њене стварне уметничке вредности, посебно њену лирску основу, она је медијски и критичарски била доживљавана пре свега као успео жанровски искорак једног драмског писца, а не као зрео

6 Јован Делић, Нав. дјело, стр. 7.

7 Марко Неђић, „Жарко Команин – скица за поетички портрет“, у: *Ако те заборавим, мој оче*: зборник радова о књижевном делу Жарка Команина, уредник: Јован Делић, Orpheus, Нови Сад, 2011, стр. 56.